

JAKUB MUCHOWSKI
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0003-1193-6966

RAFAŁ SWAKOŃ
Uniwersytet Jagielloński
ORCID: 0000-0002-1023-6987

HISTORIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZA, INTEGRACJA NAUK I SZKOŁA ANNALES. HISTORIA WEDŁUG HISTORYKI W LATACH 1967–1995¹

**SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY, INTEGRATION OF SCIENCE,
AND THE ANNALES SCHOOL. HISTORY BY HISTORYKA IN 1967–1995**

Abstract

The aim of this paper is to partially capture the state of theoretical debate amongst Polish historians on their own discipline in the second half of 20th century. To achieve this we analyse the content of the first twenty five volumes of journal *Historyka* published in the period when Celina Bobińska was its editor-in-chief (1967–1995). We assume that *Historyka* – the only journal dedicated to the theory of history and history of historiography – was situated in the centre of exchanges on academic historical practices. We do not treat its content as a reflection of contemporary studies in the theory of history, but as a dominant position in the self-understanding of the discipline competing with other utterances. The paper is a reconstruction of this offer, which is composed of the definitions of subjects of historical studies, descriptions of productive methods, hierarchy of masters of historical writings and their influential books.

Key words: Historyka, Polish theory of history, social and economic history, postwar Polish historiography

Słowa kluczowe: Historyka, polska teoria historii, historia społeczno-gospodarcza, powojenna polska historiografia

¹ Autorzy dziękują anonimowym recenzentom za ich spostrzeżenia i komentarze, które pozwoliły doprecyzować i uzupełnić publikowany tekst.

Gdy w 1967 roku ukazał się pierwszy tom *Historyki. Studiów Metodologicznych*, była ona jedynym w Polsce i najprawdopodobniej drugim na świecie po *History and Theory* (od 1960) pismem historycznym poświęconym metodologii i teorii historii oraz historii historiografii. W Polsce kolejne czasopisma o podobnej tematyce pojawią się dopiero w XXI wieku (*Klio Polska* w 2004, *Sensus Historiae* w 2010, *Historia@Teoria* w 2016), w obiegu globalnym zaś w tym samym roku wydany zostaje pierwszy tom *Historical Methods Newsletter* (później *Historical Methods*), a od 1982 publikowana będzie *Storia della Storiografia*, od 1997 roku *Rethinking History*, od 1999 roku *Historein*². Zakładamy, że *Historyka* do końca XX wieku zajmowała dominującą pozycję w polskiej refleksji nad akademickimi praktykami historycznymi. Nie miała oczywiście monopolu w tym zakresie – ważne teksty ukazywały się również w innych periodykach, a kluczową rolę odgrywały i nadal odgrywają wydawnictwa książkowe. *Historyka* w jakimś sensie zastępowała w popularyzacji szeroko rozumianej tematyki teoretycznej sztandarowe czasopisma takie jak: *Kwartalnik Historyczny*, *Przegląd Historyczny* czy *Dzieje Najnowsze*, gdzie problemy te były marginalizowane.

Założenie to pozwala nam zadać pytanie o to, co mówią nam kolejne tomy *Historyki* o autorefleksji historyków w Polsce – również tych pracujących poza wydziałami historycznymi – nad ich własną dziedziną badawczą. Zarazem widzimy w niej nie tyle odbicie ówczesnej pracy teoretycznej nad dyskursem historycznym, ile współtworzącą go część. *Historyka* w tym ujęciu buduje historiografię polską i rywalizuje z innymi wypowiedziami, dążąc do określenia, co jest przedmiotem zainteresowania historii akademickiej, jakie metody badawcze uznaje się za właściwe historycznemu badaniu, jacy historycy powinni być wzorem do naśladowania i które książki są przykładem dobrej jakości pisarstwa historycznego. Pytamy też, jakie problemy dawnej historiografii *Historyka* uznaje za istotne dla współczesności i które nurty badawcze rozwijane w historiografiach innych krajów poleca jako warte śledzenia; innymi słowy, interesuje nas, jaki kanon historyków, historycznych tematów, metod, książek próbuje tworzyć *Historyka*.

Przedmiotem naszej uwagi będzie pierwsze dwadzieścia pięć tomów *Historyki* – dokładnie połowa dotychczas wydanych – opublikowanych w latach 1967–1995. Ten podział odpowiada też dokładnie okresowi, w którym redaktorką naczelną pisma była Celina Bobińska, zastąpiona przy pracy nad tomem XXVI przez Macieja Salamona i Krzysztofa Zamorskiego³. Dodamy, że sami dołączyliśmy do redakcji pisma w drugiej dekadzie XXI wieku w roli sekretarzy redakcji: Jakub Muchowski w 2010, a Rafał Swakoń w 2018 roku.

Dominanty zawartości pierwszych 25 tomów *Historyki* to idea integracji nauk, historia społeczno-gospodarcza inspirowana dorobkiem szkoły Annales, metody kwantytatywne z wykorzystaniem komputerów, szkoła krakowska, historiografie francuska i angloamerykańska oraz teoria historii z centralną

² W XXI wieku dołączą *Journal of Philosophy of History* (2007) i *Práticas da História* (2015).

³ Od 2019 r. Krzysztof Zamorski samodzielnie sprawuje funkcję redaktora naczelnego.

pozycją Jerzego Topolskiego. Wśród wskazanych dominant nie został wyliczony marksizm czy materializm historyczny, co z uwagi na utożsamianie redaktorki naczelnej pisma z figurą gorliwej historyczki-komunistki i metodologiczny profil pisma może zaskakiwać. Należy podkreślić jednak, że pismo zaczęło ukazywać się pod koniec lat sześćdziesiątych, a regularnie publikować od 1974 roku, a więc w okresie, gdy PRL nadal narzucał badaczom system teoretyczny, lecz był w tym mało skuteczny, gdyż ograniczył wcześniej stosowane środki nacisku. W pracach historyków odwołania do marksizmu stały się wówczas z jednej strony alibi wobec władzy, a z drugiej – intelektualnym wyborem⁴. Marks i marksizm są obecne w korpusie tekstów *Historyki*, nie zajmują w nim jednak dominującej pozycji.

GENEZA. KWESTIE INSTYTUCJONALNE

Historyka pojawia się na scenie polskiej nauki na fali ożywionego zainteresowania metodologią historii. Od końca lat pięćdziesiątych wydano szereg publikacji poświęconych temu zagadnieniu – w 1958 roku Witold Kula publikuje *Rozważania o historii*, a w 1963 – *Problemy i metody historii gospodarczej*; w 1960 ukazują się *Studia z metodologii historii* Andrzeja Malewskiego i Jerzego Topolskiego, w 1964 Celina Bobińska wydaje książkę *Historyk, fakt, metoda*, w 1968 Wanda Moszczeńska publikuje *Metodologii historii zarys krytyczny*, zaś Jerzy Topolski swą *Metodologię historii*, a na początku lat siedemdziesiątych ukazują się *Historia i prawda* Adama Schaffa, *Historia, kultura, poznanie: książka propozycji* Stanisława Piekarczyka oraz *Świat bez historii* Topolskiego.

W latach sześćdziesiątych ma również miejsce szybki rozwój polskiej historii historiografii – w 1961 roku Jan Adamus wydaje *Monarchizm i republikanizm w syntezie dziejów Polski*, ukazują się dwa tomy *Historyków o historii* oraz zbiór artykułów Mariana H. Serejskiego (zaś w latach 1970 i 1973 wyjdą kolejne dwie jego książki), w 1969 pojawia się książka Franciszka Bronowskiego o Lelewelu, zaś w akademickiej prasie Andrzej F. Grabski publikuje swoje pierwsze, metodologicznie zorientowane studia o polskim dziejopisarstwie XIX wieku, które w 1972 roku złożą się na *Orientacje polskiej myśli historycznej*. W 1970 Jerzy Maternicki opublikuje *Warszawskie środowisko historyczne 1832–1869*, zaś rok później Juliusz Bardach przedstawi *Wacława Aleksandra Maciejowskiego i jego współczesnych*. Swoje drobniejsze studia w tej materii będą też publikować Wanda Moszczeńska, Józef Dutkiewicz czy Krystyna Śreniowska.

Wydaje się zatem, że istniało zapotrzebowanie na pismo poświęcone refleksji nad historiografią. *Historyka* trafiła więc w istotną lukę w polskiej historiografii, oferując polskim historykom przestrzeń wymiany idei związanych z zagadnieniami teoretycznymi i metodologicznymi historii. Ta koniunktura

⁴ Por. np. Rafał Stobiecki, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2007), 177–183.

dość szybko uległa pewnemu osłabieniu, co zresztą na łamach pisma w roku 1975 skonstratował Jerzy Maternicki⁵.

Historyka początkowo spełniała rolę organu Komisji Metodologicznej Instytutu Historii PAN. Wnioskodawczynią powstania Komisji była Celina Bobińska, wówczas kierowniczka Pracowni Badań Agrarnych w IH PAN oraz wykładowczyni Uniwersytetu Jagiellońskiego. Została również wybrana przewodniczącą Komisji. Pierwsze spotkanie nowego ciała odbyło się 11 października 1963 roku. Większość kolejnych zebrań opierała się o referaty, z których wiele znalazło się później w pierwszych dwóch tomach *Historyki*⁶.

Zainteresowanie historyków poczynaniami Komisji, o czym przekonują sprawozdania z jej działalności, zapewne skłoniło jej członków do wydawania własnego pisma (idea ta pojawiła się już w roku 1963, wtedy jednak uznano ją za przedwczesną). Na czele redakcji stanęła przewodnicząca Komisji Metodologicznej, zaś sekretarzem została Irena Rychlikowa z Uniwersytetu Warszawskiego. W skład Kolegium weszli Juliusz Bardach, Aleksander Gieysztor, Witold Kula, Bogusław Leśnodorski, Janusz Tazbir oraz Janusz Żarnowski – historycy warszawscy o rozległych zainteresowaniach, zajmujący się przede wszystkim historią społeczno-gospodarczą oraz historią prawa i kultury.

Pierwszy tom *Historyki. Studiów Metodologicznych* ukazał się w roku 1967 – druk ukończono 10 września. Wydawcą zostało Polskie Wydawnictwo Naukowe. Drugi tom pisma ukazał się dwa lata później, zaś trzeci dopiero w 1972. Było to spowodowane zmianami organizacyjnymi – od trzeciego tomu redakcja przenosi się do Krakowa, co ma związek z reorganizacją Polskiej Akademii Nauk w roku 1968⁷. *Historykę* od trzeciego tomu zaczęła wydawać Komisja Nauk Historycznych PAN razem z Zakładem Narodowym im. Ossolińskich⁸. Redaktorką naczelną pozostała Celina Bobińska, natomiast całkowicie zmienił się skład Kolegium oraz sekretarz, którą została Irena Homola. Nowe Kolegium tworzyli sama Bobińska, Zdzisław Kuderowicz, Kazimierz Opalek, Antoni Podraza oraz Marek Sobolewski – historycy społeczno-gospodarczy, prawa oraz filozofii z Krakowa. Ten skład w następnych latach będzie ulegał niewielkim zmianom – w roku 1978 pojawi się w Kolegium Mirosław Franćić, stały współpracownik *Historyki*. Funkcję sekretarza redakcji od tomu X (1980) razem z Ireną Homolą będzie dzielił Michał Jaskólski. Oboje w następnych trzech latach zostali członkami Kolegium, odpowiednio w roku 1985 i 1987. Na stanowisku sekretarskim

⁵ Jerzy Maternicki, „Potrzeby badawcze w zakresie metodologii historii”, *Historyka* (dalej jako H) V (1975): 81. Maternicki widział jedną z istotnych przyczyn tego spadku zainteresowania metodologią „w braku jasno sprecyzowanego programu badawczego”. Por. Stobiecki, *Historiografia PRL*, 184–210 (o zainteresowaniach metodologią na zjazdach historyków w PRL).

⁶ Janusz Żarnowski, „Komisja Metodologiczna Instytutu Historii PAN”, *H I* (1967): 159–161; Irena Rychlikowa, „Komisja Metodologiczna Instytutu Historii PAN”, *H II* (1969): 181–182.

⁷ Zob. Tadeusz Rutkowski, *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne* (Warszawa 2007), 499.

⁸ Ossolineum będzie współwydawać *Historykę* aż do XXII tomu włącznie.

w 1986 zastąpiła ich Halina Kozłowska-Sabatowska. Dwa lata po jej śmierci sekretarzem został Maciej Salamon, którego w roku 1994 zastąpił Stefan Bielański. W roku 1988 do Kolegium został wybrany Piotr Sztompka.

Większe zmiany nastąpiły w składzie Kolegium w roku 1994. Wówczas do wspomnianego ciała dołączył pierwszy od roku 1969 historyk spoza Krakowa – Jerzy Topolski. Ponadto przyłączono Macieja Salamona, Krzysztofa Zamorskiego oraz Andrzeja Chwalbę. W roku 1996 z powodu kłopotów ze zdrowiem Celina Bobińska, po prawie 30 latach przewodzenia *Historyce*, zrezygnowała z funkcji redaktorki naczelnej.

Kolegium było więc konsekwentnie poszerzane o reprezentantów różnych historycznych specjalizacji. Całe grono, jak sądzimy, łączyła wrażliwość teoretyczna oraz zainteresowanie problematyką społeczną historii. Nie było to bez znaczenia dla charakteru *Historyki* jako czasopisma akademickiego.

Zestawienie członków kolegium redakcyjnego i listy autorów tomów opublikowanych pod jego opieką sugeruje, że wydawane treści nie były tylko odzwierciedleniem współczesnej produkcji prac z zakresu metodologii i teorii historii oraz innych tematów objętych zainteresowaniem *Historyki*. Ważną rolę odgrywały powiązania instytucjonalne między kolegium i autorami, które wskazują między innymi na większą kontrolę redakcji nad zawartością tomów. Innymi słowy, wypowiedzi w *Historyce* tylko w części wynikały z inicjatywy autorów, którzy chcieli przedstawić rezultaty swoich badań, ale w znacznym zakresie były rezultatem działań redakcji. Wszyscy członkowie redakcji pracowali w Krakowie, co umożliwiała ich ścisłą współpracę. Tu też powstała największa liczba tekstów. Obecność w redakcji badaczy z wydziałów prawa można łączyć ze znaczną liczbą artykułów i recenzji dotyczących historii partii oraz doktryn politycznych i prawnych, zaś wejście w skład kolegium Jerzego Topolskiego z pojawieniem się artykułów młodych teoretyków z Uniwersytetu Adama Mickiewicza. Redakcja zorganizowała obszerne debaty (np. o „fenomenie szkół historycznych”), dyskusje o nowych publikacjach i konferencję („Czas i przestrzeń w procesie historycznym”⁹). Intuicję tę potwierdzają też teksty o charakterze okolicznościowym, publikowane z uwagi na dwusetną rocznicę rewolucji francuskiej, setną śmierci Marksa czy niedawno zmarłych ważnych historyków polskich i zagranicznych, których przygotowanie musiało być zlecane przez redakcję.

HISTORYKA W LICZBACH

W 25 tomach *Historyki*, które ukazały się w latach 1967–1995, 166 naukowców opublikowało 303 teksty. 137 autorów reprezentowało 11 ośrodków krajowych, zaś 30 pochodziło spoza Polski (Francja, Włochy, ZSRR, Niemcy, Belgia, Austria, Szwecja, USA, Węgry).

⁹ Zapis konferencji znajduje się w tomie X.

Największa grupa autorów – 55 osób – pochodziła z Krakowa. Niewieleu mniej, bo 50, pracowało w Warszawie. Również procentowy udział autorów związanych z Krakowem w ogólnej liczbie opublikowanych w tomach I–XXV artykułów był najwyższy, na drugim miejscu byli zaś historycy warszawscy. Pierwsza grupa odpowiadała za 42,9% wszystkich artykułów (130 pozycji), zaś druga za 25,4%. (77 tekstów). Trzecim najaktywniejszym ośrodkiem związanym z czasopiśmem był Poznań – 17 tekstów, co daje 5,6% całości. Kolejne były Łódź (15 tekstów), Toruń (12 tekstów) i Lublin (8 tekstów). Dominowały więc największe ośrodki, związane instytucjonalnie z redakcją pisma – Warszawa w pierwszych dwóch tomach, później Kraków. Może się wydawać zastanawiająca niewysoka ostatecznie ilość tekstów z dwóch najważniejszych wówczas centrów badań metodologicznych i historiograficznych – Poznania i Łodzi – które nie dysponowały własną, specjalistyczną prasą (poznańskie *Studia Metodologiczne* miały charakter ogólny).

PIERWSZY TOM – KIERUNKI ZAJNTERESOWAŃ

Pierwszy numer pisma – dobór i charakter zamieszczonych w nim artykułów – należy uznać za znaczący. Ukazuje on obszary zainteresowań redakcji, które będą konsekwentnie eksplorowane w kolejnych tomach, i to mimo zmian organizacyjnych (przeniesienie redakcji do Krakowa oraz uniezależnienie od Komisji Metodologicznej). Warto poświęcić więc inauguracyjnemu tomowi więcej miejsca.

Pismo otwierał tekst Henryka Katza poświęcony problemom definicyjnym ruchów społecznych, tłumaczenie pracy Alberto Tenentiego o międzystanowych przepływach kulturowych we wczesnonowożytnych Włoszech i tekst Witolda Kuli o analizie modelowej w historii gospodarczej¹⁰. Poprzez taki wybór tekstów redakcja jasno określiła główny obszar swoich zainteresowań. Stała się nim historia społeczno-gospodarcza. Ważne miejsce zajęła refleksja nie tylko nad jej przedmiotem, ale i metodami. Ponadto redakcja przedstawiła tłumaczenie tekstu historyka z kręgu Annales, wyraźnie wskazując na główny kierunek swych historiograficznych zainteresowań.

Kolejne trzy teksty zaprezentowano w dziale „Konfrontacje i polemiki” – Mieczysława Żywczyńskiego *Narodziny i dzieje pojęcia historyzmu*, Zbigniewa Kuderowicza *Dilthey a wartość historii* oraz Hanny Madurowicz-Urbańskiej *Na marginesie rozważań o strukturze i strukturalizmie w nowszej literaturze francuskiej*¹¹. Szczególnie ciekawe są teksty pierwszy i trzeci. Po pierwsze,

¹⁰ Henryk Katz, „Ruchy społeczne. Próba definicji”, 5–27; Alberto Tenenti, „Płaszczyzny kultury w XV i XVI stuleciu we Włoszech”, tłum. Monika Senkowska, 31–38; Witold Kula, „Analiza modelowa w historii gospodarczej”, 41–49.

¹¹ Mirosław Żywczyński, „Narodziny i dzieje pojęcia historyzmu (Troeltsch, Meinecke, Croce)”, 51–70; Zbigniew Kuderowicz, „Dilthey a wartość historii”, s. 73–91; Helena Madurowicz-Urbańska, „Na marginesie rozważań o strukturze i strukturalizmie w nowszej literaturze francuskiej (do roku 1964)”, 93–114.

ukazują dwa odmienne sposoby rozumienia i uprawiania historii (Madurowicz-Urbańska, omawiając złożony nurt strukturalistyczny, poszukiwała jego wartości dla badań historycznych, wskazując m.in. na koncepcje Braudela). Po drugie, historyzm ukazany został jako kierunek w pewnym sensie zaprzeszy, niezainteresowany historią społeczno-gospodarczą (z wyjątkiem historyzmu marksistowskiego), zaś strukturalizm jako przedmiot aktualnej, inspirującej debaty. Uznając tekst Madurowicz-Urbańskiej za głos redakcji – była ona jej stałą współpracowniczką – można uznać, że redakcja starała się przybliżyć historykom strukturalizm jako rezerwuar potencjalnie skutecznych narzędzi analitycznych. Po trzecie, refleksja nad historią historiografii oraz myślą historyczną zajmie ważne miejsce na łamach *Historyki* w przyszłości, czego zapowiedź stanowią omawiane teksty.

W dziale omówień znajdują się dwa ważne przedstawienia zagranicznych pism – Mirosława Frančicia o *History and Theory* oraz Władysława Serczyka o *Woprosach Istorii*¹². Z jednej strony zaprezentowano więc nowe wówczas czasopismo amerykańskie, poświęcone teorii historii, z drugiej zaś metodologiczną refleksję uczonych radzieckich. *History and Theory* oraz *Woprosy* mogły stanowić dla redakcji ważny punkt odniesienia jako pisma poruszające problematykę teoretycznych zagadnień historii.

Już I tom pokazuje, że redakcja, mimo głębokiego politycznego zaangażowania Celiny Bobińskiej, nie zamierzała ograniczać się do przedstawiania osiągnięć myśli marksistowskiej. Kolejne tomy dowodzą, że znacznie więcej miejsca poświęcono historiografiom francuskiej i angloamerykańskiej niż radzieckiej. Paradoksalnie być może właśnie silna pozycja Bobińskiej umożliwiała stosunkowo szeroką refleksję nad metodologicznymi osiągnięciami zachodniej nauki.

INTEGRACJA NAUK

Jedną z idei, która zdawała się szczególnie poruszać redakcję, była klasyczna dla historiografii modernistycznej, jak przekonuje Wojciech Piasek, idea integracji nauk¹³. Uwagi poświęcone projektowi integracji są w *Historyce* znaczące, choć rozsiane po różnych, pozornie niezwiązanych ze sobą wypowiedziach. Mimo to

¹² Władysław A. Serczyk, „Problemy metodologii nauk historycznych na łamach «Woprosów Istorii» (roczniki 1961–1966)”, 133–140; Mirosław Frančić, „History and Theory. Studies in the Philosophy of History”, 141–145. *Woprosy* nie były pismem poświęconym *stricto* metodologii, jednakże pojawiały się tam teksty dotyczące zagadnień teoretycznych i metodologicznych historii.

¹³ Wojciech Piasek, „Granice dyscyplin i «integracja nauk» – interdyscyplinarność w historiografii modernistycznej”, w: *Granice dyscyplinarne w humanistyce*, red. Jan Kowalewski, Wojciech Piasek, Marta Śliwa (Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, 2006), 111–121. Ten tekst też w: idem, *Notatki z etnografii myśli współczesnej w dziedzinie historii* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019), 69–76.

w polityce publikacyjnej redakcji widać godną uwagi konsekwencję w sondowaniu możliwości współpracy i łączenia się różnych nauk.

W I numerze *Historyki*, w sprawozdaniu z działalności Komisji Metodologicznej Janusz Żarnowski zauważał, że „słowo «integracja» nie schodziło (i nie schodzi) z ust większości historyków, lecz punktem wyjścia tej integracji musi być przecież jasna świadomość teoretyczna podstaw własnej metodologii”. Owa integracja nauk miała być lekarstwem na dominujące wówczas prace naukowe o charakterze wycinkowym, pozbawione szerszej perspektywy¹⁴.

Jak zdają się o tym świadczyć kolejne tomy, redakcja starała się zbudować teoretyczny grunt dla praktycznej realizacji idei integracji nauk poprzez prezentację szeregu tekstów badających relację między historią a innymi naukami społecznymi – socjologią (Konstanty Grzybowski, Jerzy J. Wiatr, Celina Bobińska, Franciszek Ryszka, Marek Sobolewski), politologią (Franciszek Ryszka) czy też ekonomią (Irena Rychlikowa); ponadto przyglądano się modelowi postępowania badawczego w historii prawa, ustroju i doktryn politycznych (Stanisław Grodziski, Marek Sobolewski, Stanisław Russocki) oraz archeologii (Janusz K. Kozłowski, Kazimierz Godłowski)¹⁵. Nie zapomniano również o klasycznym wyposażeniu historyka, czyli filologii i tzw. naukach pomocniczych (Józef Szymański). Teksty te opowiadają się zazwyczaj za wykorzystywaniem metod charakterystycznych dla innych nauk przy zachowaniu tożsamości dyscyplinarnej historiografii¹⁶. Pojawiały się również artykuły wskazujące na nowe obszary badawcze, które wymagają od historyka kompetencji badawczych innych nauk. W *Historyce* integracja nauk zdawała się być więc rozumiana nie jako „zmieszanie” dyscyplin (co byłoby bliższe myśli francuskiej), lecz jako „zmieszanie” metod.

Warto tu zauważyć, że idea integracji nauk, promowana przez środowisko *Annales* z Fernandem Braudem na czele, trafiła w Polsce na podatny grunt¹⁷.

¹⁴ Żarnowski, „Komisja Metodologiczna”, 159.

¹⁵ Konstanty Grzybowski, „Socjologia a historia”, *H* II (1969): 3–16; Jerzy J. Wiatr, „Socjologia jako nauka historyczna”, *H* IV (1974): 105–111; Celina Bobińska, „Generalizacja historyczna”, *H* IV (1974): 113–116; Franciszek Ryszka, „Jeszcze raz o historii i socjologii”, *H* IV (1974): 117–124; Ryszka, „Nauka o polityce a nauka historii”, *H* II (1969): 31–43; Irena Rychlikowa, „Metody historyka i ekonomisty”, *H* II (1967): 45–70; Stanisław Grodziski, „Uwagi o historii prawa, jej miejscu wśród nauk historycznych i nazwie”, *H* III (1972): 89–101; Marek Sobolewski, „Niektóre problemy teorii i metodologii doktryn politycznych”, *H* VI (1976): 3–17; Stanisław Russocki, „Kultura polityczna i prawna (Refleksje historyka ustroju)”, *H* IX (1979): 17–33; Janusz K. Kozłowski, „Model postępowania badawczego w archeologii”, *H* V (1975): 25–46; idem, „Uwagi o analogowym modelu etnologicznym w archeologii (Przyczynek do dyskusji na przykładzie pierwotnych etapów rozwoju religii)”, *H* IX (1979): 83–99; Kazimierz Godłowski, „W sprawie modelu postępowania badawczego w archeologii”, *H* VI (1976): 73–78; Józef Szymański, „O potrzebie stosowania metod filologicznych w badaniach historycznych”, *H* VII (1977): 57–68; idem, „Dzielić czy integrować nauki pomocnicze historii?”, *H* IX (1979): 3–16.

¹⁶ Szczególnie podkreślała to Bobińska, „Generalizacja”. Inne stanowisko zajął m.in. Sobolewski, „Socjologia”.

¹⁷ Zob. Bobińska, „Czas i przestrzeń Fernanda Braduela”, *H* XVII (1987): 31–40. Warto tu zauważyć, że wielu autorów *Historyki*, łącznie z samą Celiną Bobińską, przebywała w różnych latach na stypendiach we Francji – Patryk Pleskot, *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989*

Była ona bliska nie tylko redakcji *Historyki*, ale i chociażby Witoldowi Kuli (który, nieco podobnie jak redakcja, opowiadał się mimo wszystko za utrzymaniem historycznych specjalizacji), Andrzejowi Wyczańskiemu, czy też kręgowi Mariana Małowista¹⁸. *Historyka* włączyła się więc w aktualną debatę, proponując własne koncepcje integracji nauk o człowieku.

HISTORIA TO HISTORIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZA

Na łamach pisma historia to przede wszystkim historia społeczno-gospodarcza rozumiana jako badanie dziejów grup i znaczących przemian. Publikowane artykuły omawiają zrealizowane i postulują nowe badania nad dziejami elit społecznych, chłopstwa, a także niewolników (historia starożytna) i migrantów, brakuje zaś tekstów dotyczących historii mieszczaństwa czy robotników. Na dużą grupę artykułów o historii elit składały się prace dotyczące podejść do badania ziemiaństwa, inteligencji, rosyjskich „ludzi zbędnych” (jak nazwał ich Aleksander Puszkina) oraz najwyższych warstw cesarstwa rzymskiego¹⁹. *Historyka* opublikowała również dyskusję nad pojęciem „chłopstwa” wywołaną publikacją książki Witolda Kuli i Jacka Kochanowicza²⁰.

(Warszawa: IPN, 2010). Na temat związków pomiędzy szkołą Annales a polską historiografią powojenną zob. też: idem, „Ponad żelazną kurtyną. Fenomen zbieżności metodologicznych między częścią historyków polskich a francuskim środowiskiem Annales”, w: *Uwikłania historiografii. Między ideologizacją dziejów a obiektywizmem badawczym*, red. Tomasz Błaszczak, Krzysztof Brzechczyn, Daniel Ciunajsis, Michał Kierzkowski (Poznań: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2011), 185–210; Marcin Kula, *Mimo wszystko bliżej Paryża niż Moskwy* (Warszawa: Wydawnictwo UW, 2010); Jerzy Topolski, „Historiografia polska a szkoła Annales”, w: *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, red. Piotr Franaszek (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000), 331–336; Krzysztof Pomian, „The impact of the «Annales» School in Eastern Europe”, *Review* 3/4 (1978): 101–121.

¹⁸ Piasek, „Granice dyscyplin”; Piotr Guzowski, Cezary Kukło, Radosław Poniak, *O historii integralnej w ujęciu Andrzeja Wyczańskiego* (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2019); Tomasz Siewierski, *Marian Małowist i krąg jego uczniów* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2016), 133–134, 154, 164, 171, 232.

¹⁹ Por. Janusz Sibora, „Historyk wobec problemów badania elit (przegląd problematyki badawczej)”, *H XIV* (1984): 27–47; Ryszarda Czepulis-Rastenis, „Z problematyki badawczej inteligencji XIX wieku”, *H VII* (1977): 69–82; Czepulis-Rastenis, „Znaczenie prozy obyczajowej XIX wieku dla badań ówczesnej świadomości i stosunków społecznych”, *H VIII* (1978): 111–123; Chwałba, „Uwagi o kwestii elit w polskich partiach socjalistycznych (do r. 1918)”, *H XV* (1985): 101–112; Rychlikowa, „Ziemiaństwo pod zaborami. Problemy badań społecznej struktury”, *H XVI* (1986): 75–98; Krystyna Chojnicka, „Rekonstrukcja modelu grupy społecznej na podstawie źródła literackiego (egzemplifikacja metody)”, *H XIII* (1983): 33–53; Marek Żyromski, „Możliwość zastosowania teorii elity w badaniach historycznych (ze szczególnym uwzględnieniem cesarstwa rzymskiego)”, *H XXII* (1992): 53–71.

²⁰ Zapis dyskusji ukazał się w tomie XIII za rok 1983. Współtworzyły ją wypowiedzi: Jacka Kochanowicza, Andrzeja Wyczańskiego, Celiny Bobińskiej, Leonida Żytkowicza. Dysku-

Trzy kluczowe kolekcje tekstów dotyczące zmiany społecznej i gospodarczej to, po pierwsze, zespół artykułów poświęconych badaniu partii politycznych i ruchów społecznych, po drugie, liczne prace dotyczące zjawiska rewolucji publikowane zaraz przed i zaraz po dwusetnej rocznicy rewolucji francuskiej, wreszcie po trzecie, dyskusja nad ostatecznie niezrealizowanym zespołowym przedsięwzięciem Tadeusza Łepkowskiego, który w latach osiemdziesiątych planował przygotowanie syntezy społeczno-gospodarczych dziejów Polski w okresie XVIII–XX wieku.

Prace o historii partii politycznych i ruchów społecznych to przede wszystkim blok tekstów w tomie ósmym pisma zatytułowany „Z problematyki metodologicznej partii politycznych” (z artykułami Marka Sobolewskiego, Romana Wapińskiego, Andrzeja Brożka, Celiny Bobińskiej i Józefa Chlebowczyka) i opublikowane w tomie dziesiątym wypowiedzi z obrad Komisji Ruchów i Struktur Społecznych Komitetu Nauk Historycznych PAN (Janusza Żarnowskiego, Feliksa Tycha, Jerzego Holzera, Anny Żarnowskiej, Celiny Bobińskiej, Lecha Trzeciakowskiego i Henryka Zielińskiego), które skupiły się na zagadnieniu wzajemnych relacji struktur społecznych i ruchów politycznych²¹. Na dużą grupę artykułów dotyczących rewolucji składają się między innymi przekłady prac francuskich historyków (Michel Vovelle, Michel Peronnet) uzupełnione o omówienie najnowszych publikacji historiograficznych z Francji oraz dyskusja pomiędzy Mariuszem Markiewiczem i Jakubem Basistą o historiografię anglosaskiej na temat rewolucji angielskiej. Okazuje się, że w tym czasie ważnym punktem odniesienia dla roku 1789 były angielskie wojny 1642–1649 i rok 1688, a nie rewolucja 1917 roku²². W dyskusji nad projektem Łepkowskiego

towana książka to: Witold Kula, Jacek Kochanowicz, *Chłoptwo. Problem intelektualny i zagadnienie nauk społecznych* (Warszawa: Wydział Nauk Ekonomicznych Uniwersytetu Warszawskiego, 1981).

²¹ Sobolewski, „Od partii komitetowej do partii wyborców (historyczne ewolucje typów burżuazyjnych partii politycznych)”, *H VIII* (1978): 3–21; Roman Wapiński, „Podstawowe przemiany polskich partii burżuazyjnych od schyłku XIX wieku do roku 1939”, *H VIII* (1978): 23–46; Andrzej Brożek, „Dwuczłonowość modelu partii politycznych”, *H VIII* (1978): 47–49; Bobińska, „O «partiach emigracyjnych»”, *H VIII* (1978): 51–54; Józef Chlebowczyk, „Partie polityczne a procesy narodotwórcze”, *H VIII* (1978): 57–57; Żarnowski, „Struktury społeczne a struktury polityczne”, *H X* (1980): 59–76; Feliks Tych, „Kształtowanie się struktur partii robotniczych w Polsce na początkowym etapie ich dziejów”, *H X* (1980): 77–87; Jerzy Holzer, „Rozwinięte struktury partii politycznych”, *H X* (1980): 89–100, „Polemiki” (wypowiedzi Anny Żarnowskiej, Celiny Bobińskiej, Lecha Trzeciakowskiego, Henryka Zielińskiego, Jerzego Holzera), *H X* (1980): 101–118. Por. Katz, „Ruchy społeczne – próba definicji”, *H I* (1967): 5–29; Robert Demoulin, „O wpływie opinii publicznej na politykę zagraniczną w wieku XIX (Problemy badawcze)”, przeł. Z. Kłosińska, *H III* (1972): 73–88; Sobolewski, „Jak pisać historię partii politycznych?”, *H V* (1975): 69–80; Paolo Pombeni, „Historia jako nauka polityczna. Rozważania nad partią jako przedmiotem badań od schyłku XIX wieku”, *H XX* (1990): 21–31.

²² Stefan Meller, „Ze sporów o rewolucję francuską w marksizmie”, *H XVII* (1987): 73–88; Vovelle, „Historiografia rewolucji francuskiej w przededniu dwusetnej rocznicy”, przeł. Krystyna Arustowicz, *H XIX* (1989): 3–17; Peronnet, „Rozważania o pojęciu «ancien regime» w początkach rewolucji”, przeł. Monika Senkowska-Gluck, *H XIX* (1989): 19–32;

podkreślono wagę badań zmierzających do uchwycenia długofalowych trendów w społeczno-gospodarczych dziejach nowoczesnej Polski i połączono go z powojenną dyskusją historiograficzną o modernizacji i tak zwanym zacofaniu oraz zwrócono uwagę na „międydziedzinowy” charakter przedsięwzięcia²³.

Zainteresowanie historiografią społeczno-gospodarczą było w okresie stalinowskim napędzane przez zdecydowaną politykę naukową władz narzucających historykom doktrynę materializmu historycznego. W późniejszych latach ważniejszą rolę zaczęły odgrywać inne podejścia badawcze. Podsuwanym przez *Historykę* punktem odniesienia dla badania historii społeczno-gospodarczej była historiografia francuska²⁴, przede wszystkim z kręgu Annales oraz dynamicznie rozwijająca się od końca lat siedemdziesiątych anglosaska socjologia historyczna. Ta pierwsza przedstawiana jest w częściowo już wspomnianych przekładach, przedrukach i omówieniach. Do tej ostatniej czytelnicy pisma mogli się przekonać dzięki artykułowi przeglądowemu Piotra Sztompki oraz przekładom tekstów jej ważnego reprezentanta Charlesa Tilly’ego²⁵. Ci sami autorzy mieli dostarczać paliwa dla teoretycznej refleksji nad historią społeczną, podejmując zagadnienie relacji między wielkimi strukturami i procesami a życiem zwykłych ludzi, w tym pytania o sprawczość jednostek i grup²⁶.

METODY KWANTYTATYWNE I KOMPUTERY

Na łamach *Historyki* ukazywały się liczne artykuły oferujące przeglądy lub krytyczną analizę metod badawczych – wydaje się, że tak, przede wszystkim rozumiano tytułowe „Studia Metodologiczne”. Poza przedstawieniem historii społeczno-gospodarczej jako ważnego i produktywnego przedmiotu studiów

Vovelle, „La mentalité révolutionnaire”, *H* XXI (1991): 3–14; Peronnet, „Naissance du midi pendant la révolution”, *H* XXI (1991): 15–31; Opałek, „Prawo i rewolucja”, *H* XXI (1991): 45–58; Stanisław Salmonowicz, „Dwóchsetlecie rewolucji francuskiej. Kilka uwag o sytuacji w historiografii”, *H* XX (1990): 73–82; Mariusz Markiewicz, „Czy była rewolucja społeczna w Anglii w XVII wieku?”, *H* XXII (1992): 45–51; Basista, „Więcej o angielskiej rewolucji w XVII wieku”, *H* XXV (1995): 89–97. Artykuły dotyczące ujmowania zmian społecznych przy użyciu pojęcia rewolucji pojawiały się też we wcześniejszych tomach pisma, np. Katz, „Zagadki Wielkiej Rebelii. Niektóre implikacje teoretyczne w historiografii rewolucji angielskiej”, *H* III (1972): 129–145.

²³ Dyskusja ukazała się w tomie XV za 1985 rok. Składały się na nią wypowiedzi T. Lępkowskiego, Andrzeja Ajnenkiela, Elżbiety Kaczyńskiej, Macieja Koźmińskiego, Jana E. Zamojskiego, Jerzego Jedlickiego.

²⁴ Poza wspomnianymi w innych miejscach tego artykułu pracami zob. też: René Léboutte, „Nowe metody w historii gospodarczej i społecznej czasów nowożytnych i epoki współczesnej”, przeł. Krzysztof Zamorski, *H* XXIII (1993): 105–119.

²⁵ Por. Sztompka, „«Nowy historyzm» we współczesnej socjologii amerykańskiej”, *H* XVII (1987): 21–30; Tilly, „Przyszłość historii”, przeł. Aleksander Marcinkowski, *H* XX (1990): 11–20.

²⁶ Por. Tilly, „Tkacze, kopacze i egzegeci w historii społecznej”, przeł. Andrzej Branny, *H* XIX (1989): 33–45; Sztompka, „Stawanie się społeczeństwa. Zagadnienia i pojęcia”, *H* XXIII (1993): 17–33; idem, „Historia – dziełem człowieka”, *H* XXII (1992): 73–79.

pismo podsuwało swoim czytelnikom nowatorskie i skuteczne metody jego badań. Wiele uwagi poświęcano metodom kwantytatywnym, zwłaszcza w pierwszych dwóch tomach, i możliwości wykorzystania rozwijającej się współcześnie technologii komputerowej. Omawiano różne metody (ilościowe badania nad konsumpcją czy oporem chłopskim²⁷) i techniki statystyczne (poszukiwanie wskaźników zależności statystycznych w badaniach nad procesami unarodowienia i wykorzystanie próby losowej²⁸) oraz odtwarzano tradycję ich zastosowania w praktyce polskich badań historycznych (Joachim Lelewel, Franciszek Bujak, Jan Rutkowski)²⁹. Metody „maszynowej obróbki danych” są przedstawiane w artykułach włączających je do teorii źródła historycznego oraz rozważających walory zastosowania baz danych w historii gospodarczej i w historii sztuki, a także w obszernych recenzjach serii wydawniczych i tomów specjalistycznych czasopism zajmujących się metodami informatycznymi³⁰.

HISTORIA HISTORIOGRAFII. DYSKUSJA O SZKOŁACH HISTORYCZNYCH

Od pierwszego numeru redakcja znaczną część swych łamów poświęcała na teksty dotyczące dziejów historiografii³¹. Dominowały wśród nich prace z historii dziejopisarstwa polskiego XIX wieku, ale pojawiały się też artykuły o dawnej historiografii polskiej i angielskiej, poglądach teoretycznych różnych uczonych oraz pojedyncze prace o tym, jak pisać i uczyć o historii historiografii.

Szczególnym zainteresowaniem cieszyła się, jak wspomniano, historiografia XIX wieku. Stanowiła ona nie tylko częsty temat artykułów, ale była również chętnie wykorzystywana jako rodzaj „ilustracji” różnych ogólnych historiograficznych problemów i zagadnień (na przykład w dyskusji o różnych postaciach historycznego pisarstwa w II tomie). *Historyka* systematycznie publikowała teksty penetrujące różne problemy badawcze historii dziejopisarstwa XIX wieku, między innymi przemiany nurtów historiograficznych, myśl historyczną tak

²⁷ Por. Wyczański, „Perspektywy metodyczne badań nad dawną konsumpcją żywności”, *H II* (1969): 89–98; Bobińska, Alicja Gradowska, Henryk Kotarski, „O badaniach kwantytatywno-strukturalnych nad oporem antyfeudalnym wsi”, *H II* (1969): 99–110.

²⁸ Por. Maciej Koźmiński, „O pewnych możliwościach uwyśmierniania zależności właściwych dla społeczeństw wielonarodowych”, *H I* (1967): 117–121; Joanna Hensel, „Wybór i reprezentatywność próby losowej w zastosowaniu badawczym”, *H IX* (1979): 151–159.

²⁹ Por. Andrzej Burzyński, „Problemy kwantyfikacji historii w poglądach polskich historyków”, *H VIII* (1978): 125–141.

³⁰ Por. Rychlikowa, „Nowa seria radziecka oparta o komputery”, *H IV* (1974): 71–91; Topolski, „Refleksje na temat teorii źródła historycznego”, *H VI* (1976): 19–41; Jan K. Ostrowski, „Historia sztuki i komputery”, *H XIX* (1989): 99–112; Piotr Franaszek, „Bazy danych w warsztacie badawczym historyka”, *H XXIV* (1994): 73–86; Zamorski, „Historyk i komputer” (*Histoire Moderne et Contemporaine Informatique*), *H XVI* (1986): 137–141.

³¹ Z biegiem czasu – zwłaszcza od końca lat 70. – zainteresowanie dziejami historiografii i, szerzej, myśli historycznej będzie na łamach *Historyki* rosło.

zwanej krakowskiej szkoły historycznej, Aleksandra Walewskiego, Feliksa Konecznego, czy też spory o „polską anomalię” oraz badania z zakresu historii starożytnej³². Zaprezentowano też ważne teksty Charlesa-Oliviera Carbonella i Gerda J. Stratmana, które zdecydowanie reinterpretowały dzieje francuskiego i angielskiego dziejopisarstwa w XIX stuleciu³³. Opublikowano także wiele recenzji książek zgłębiających twórczość historyków XIX wieku.

Zainteresowanie autorów budziła również myśl historyczna poza historiografią – w twórczości Zygmunta Krasińskiego, Antoniego Langego, Stanisława Brzozowskiego, Józefa Piłsudskiego, modernizmu i neomesjanizmu czy też wizja dziejów w konserwatyzmie krakowskim, materializmie historycznym oraz amerykańskich środowiskach liberalnych i konserwatywnych³⁴.

Ważną składową tego zespołu tekstów był cykl dziewięciu artykułów poświęcony szkołom historycznym, z czego osiem opublikowano pod tytułem „Fenomen szkoły historycznej” w latach 1983–1986³⁵. Blok „Fenomen...” został

³² Maternicki, „Kilka uwag o prądach i przełomach w historiografii polskiej XIX i XX w. (Przyczynek do rozwoju nauki historycznej)”, *H* IV (1974): 51–70; Rett R. Ludwikowski, „«Historia prawdziwie filozoficzna» Antoniego Walewskiego”, *H* XII (1982): 99–107; Andrzej Wierzbicki, „Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.)”, *H* XIV (1984): 3–35; Henryk S. Michałak; „Założenia ontologiczne i epistemologiczne «Dziejów Polski» Józefa Szujskiego”, *H* XV (1985): 45–56; Gerard Labuda, „O pewnej zapomnianej niezapomnianej dyskusji (Maksyma Cyncerona «Historia magistra vitae» przed trybunałem historyków)”, *H* XVIII (1988): 3–22; Jan Skoczynski, „Trzecia droga (O metodzie historiozoficznej Feliksa Konecznego)”, *H* XVIII (1988): 57–70; Jerzy Kolendo, „«Jest sposób wyklądać i dzieje dla młodzi». O dwóch modelach historii starożytnej w Polsce w latach dwudziestych XIX wieku”, *H* XXIII (1993): 35–51.

³³ Charles-Olivier Carbonell, „Historia pozytywna i historia pozytywistyczna: Dwa sposoby pisania historii”, *H* XI (1981): 3–16; Gerd J. Stratman, „Formy i funkcje historiografii angielskiej w początkach XIX wieku”, *H* XVII (1987): 3–19. Tekst Carbonella otrzymał jeszcze komentarz M. Franćicia, który chwalił m.in. nowatorskie wykorzystanie przez autora metod kwantytatywnych w badaniach nad historiografią – Franćić, „Charles-Olivier Carbonell: nowe widzenie dziejów historiografii”, *H* XI (1981): 127–137.

³⁴ Ziemowit Miedziński, „Ewolucjonistyczny aspekt historiografii Zygmunta Krasińskiego”, *H* XXIII (1993): 83–95, 17–28; Beata Szymańska, „Determinizm historyczny u Antoniego Langego (Przyczynek do opisu modernistycznej historiozofii)”, *H* V (1975): 89–101; Zdobysław Milewski, „Historyczny charakter człowieka i poznanie przeszłości w ujęciu Stanisława Brzozowskiego”, *H* XIV (1984): 103–114, Andrzej Chwalba, „Piłsudski o poznaniu historycznym”, *H* XXII (1992): 17–28; Michał Jaskólski, „Stańczyk i «Stańczycy». Z dziejów symbolu”, *H* XVI (1986): 21–40; Zbigniew Kuderowicz, „Dylematy historiozoficzne w myśli polskiego modernizmu”, *H* IX (1979): 17–33; Marek Sojka, „Wizja historii w neomesjanizmie”, *H* XVI (1986): 61–74; Marek Waldenberg, „Pierwsze spory wokół materialistycznego pojmowania dziejów”, *H* VIII (1978): 59–80 oraz *H* IX (1979): 51–64 (dokończenie); Kuderowicz, „Marks a współczesne myślenie historyczne”, *H* XIV (1984): 67–76; Ryszard Legutko, „Idee postępu historycznego amerykańskiego liberalizmu”, *H* VIII (1978): 95–109; idem, „Historiozoficzne aspekty współczesnego amerykańskiego konserwatyzmu”, *H* XII (1982): 53–68. Zob. też: Jaskólski, „Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej”, *H* XVI (1984): 49–66.

³⁵ Krystyna Śreniowska, „W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich”, *H* VII (1977): 93–98; idem, „Co to jest szkoła

zainicjowany przez redakcję, nie wiemy jednak, czy do autorów i autorek została skierowana ankieta, czy jedynie nieustrukturyzowana, nieformalna prośba o głos w sprawie pojęcia „szkoły historycznej”. W swoich wypowiedziach większość autorów podejmowała się sformułowania przynajmniej częściowej definicji pojęcia, proponowała zastosowanie go w odniesieniu do polskiej historiografii dziewiętnasto- i dwudziestowiecznej, ale też innych historiografii europejskich, dyskutowała przydatność takiej organizacji pracy naukowej dla rozwoju dyscypliny oraz wskazywała warunki możliwości wyłonienia się szkoły (istniejące zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz dyscypliny).

Redakcja starała się również, jak sądzimy, otworzyć dyskusję nad prawidłowościami rozwoju historiografii (wypowiedzi Mirosława Franćicia i Jacka Kochanowicza³⁶); żaden z autorów nie zestawiał tego pojęcia z paradygmatem Thomasa Kuhna, którego koncepcję, przynajmniej do pewnego czasu, uważano za nieprzykładalną do historiografii³⁷. Ponadto kanonizowano fenomen „szkoły Annales”³⁸, któremu poświęcono kilka opracowań, a także podkreślano rolę zespołów badawczych w budowie wiedzy historycznej.

HISTORIOGRAFIA FRANCUSKA I ANGLOAMERYKAŃSKA

W tomach *Historyki* poza piarstwem polskim najbardziej wyeksponowana jest historiografia francuska – około 10% (31 tekstów) wszystkich tekstów *Historyki* to artykuły, recenzje, przedruki, przekłady omówienia tego dyskursu. Do wielu wspomnianych już w tym tekście prac odnoszących się do historiografii francuskiej warto jeszcze dołączyć artykuły prezentujące sylwetki Alberta Soboula, François Fureta (pomijający jego polemiki z marksizmem) i Fernanda

historyczna?”, *H* XIII (1983): 127–131; Jerzy Serczyk, „Wokół pojęcia szkoły historycznej”, *H* XIII (1983): 133–137; Marcin Kula, „«Szkoła» – ideał – rzeczywistość”, *H* XIII (1983): 139–140; Henryk Olszewski, „Rozważania o szkołach historiograficznych”, *H* XIV (1984): 129–140; Franćić, „«Szkoła historyczna» – zjawisko realne czy zwyczaj językowy?” *H* XV (1985): 121–133; Yves-Marie Hilaire, „Co to jest szkoła historyczna?”, *H* XVI (1986): 99–104; Rene Remond, „Czym jest francuska szkoła historyczna?”, *H* XVI (1986): 105–111; Jacek Kochanowicz, „«Annales» i historia gospodarcza”, *H* XVI (1986): 113–120 (trzy ostatnie pod zmienioną formułą „Trójgłos o francuskich szkołach historycznych”). Pierwszy z tekstów, który autorstwa Krystyny Śreniowskiej, był rodzajem polemiki z Jerzym Maternickim (znany artykuł „Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich”). Jako kontekst warto tu przypomnieć tom pokonferencyjny *Spór o historyczną szkołę krakowską* z roku 1969 pod redakcją Celiny Bobińskiej i Jerzego Wyrozumskiego.

³⁶ Wcześniej o rozwoju historiografii pisali Bobińska, „Uwagi o mechanizmie rozwojowym nauki historycznej (Ciągłość i zmienność)”, *H* III (1972): 53–72; Maternicki, „Kilka uwag”.

³⁷ Maternicki, „Kilka uwag”, 51–52.

³⁸ W artykule z tomu XVII Celina Bobińska skrytykuje teksty francuskich badaczy dotyczące „francuskich szkół historycznych” opublikowane w tomie XVI za nietrafne użycie formuły szkoły, ślepe na zjawisko „szkoły Annales”.

Braudela oraz recenzję *Les lieux de memoire* (tom I) Pierra Nory z 1987 roku będącą jedną z pierwszych wypowiedzi na temat pojęcia miejsc pamięci w Polsce³⁹.

Kolejną najczęściej przywoływaną historiografią jest angloamerykańska (20 tekstów), z której *Historyka*, zwłaszcza w tomach z lat dziewięćdziesiątych, czerpie przede wszystkim inspiracje teoretyczne. Omawiane są pierwsze tomy *History and Theory*, a później kluczowa dla tego dyskursu publikacja *The Past Before Us* Michaela Kammena z 1980 r., *new economic history*, prace Thomasa Kuhna, analityczna filozofia historii i narratywizm⁴⁰.

Silnie reprezentowane są też inne historiografie europejskie: włoska i niemiecka (każda po 10 artykułów). Równie obecna jest historiografia radziecka, przy czym w jej przypadku obserwować można wyraźny spadek obecności od początku lat 80. Nieuuropejskie piśmarstwo historyczne pojawia się raz, ale poświęca się mu wówczas dużo uwagi. W XIX tomie została opublikowana debata aż pięciu badaczy o polskim przekładzie książki meksykańskich historyków *Po co nam historia?*⁴¹. Jednak z uwagi na jej jednorazowy charakter trudno widzieć w niej próbę podjęcia przez redakcję ważnej obecnie idei historii globalnej⁴².

TEORIA HISTORII I TOPOLSKI

Liczba wypowiedzi, które można by opisać przy użyciu kategorii teorii czy metodologii historii, wydaje się niewielka jak na pismo identyfikowane z tą tematyką (jest to 49 tekstów, czyli około dwóch tekstów na tom). Oddaje jednak, jak sądzimy, rozmiary ówczesnej polskiej debaty teoretycznej nad historią. Większe zainteresowanie tymi zagadnieniami zauważyć można

³⁹ Por. Senkowska-Gluck, „Albert Soboul (1914–1982)”, *H* XV (1985): 143–149; Florkowska-Frančić, „Pracownia badawcza François Fureta”, *H* XV (1985): 113–119; Bobińska, „Czas i przestrzeń Fernanda Braudela”, *H* XVII (1987): 31–40; Florkowska-Frančić, Frančić, „Dzieje symboli”, *H* XVII (1987): 89–103.

⁴⁰ Frančić, „History and Theory”; idem, „Refleksje nad współczesną historiografią amerykańską”, *H* XIII (1983): 155–163; Pomorski, „Kategoria «sterowania» w teorii wiedzy historycznej i praktyce badawczej «nowej historii gospodarczej»”, *H* XVIII (1988): 23–35; Janina Rosicka, „Thomas S. Kuhn: «Dwa bieguny»”, *H* XVIII (1988): 93–100; Ewa Domańska, „Metafora – mit – mimesis (Refleksje wokół koncepcji narracji historycznej Haydena White’a)”, *H* XXII (1992): 29–44; eadem, „Kryzys tradycyjnego rozumienia historii w filozofii anglosaskiej”, *H* XXIV (1994): 57–65; eadem, „Narratywistyczna filozofia historii (Przypadek Artura C. Danto)”, *H* XXV (1995): 76–79; eadem, „«Jestem pisarzem...» (Fragmenty wywiadu Ewy Domańskiej z Arturem C. Danto)”, *H* XXV (1995): 81–87.

⁴¹ Uczestnicy debaty: Wiesław Dobrzycki, Jerzy W. Borejsza, Joaquín R. González Martínez, Marcin Mróz (tłumacz książki), Krzysztof Smolana. Omawiana książka to: *Po co nam historia?*, przeł. Marcin Mróz (Warszawa: PIW, 1985).

⁴² Najprawdopodobniej książka ta była ważna dla polskiego środowiska historycznego, gdyż jej tematyka dotyczyła roli władzy w budowaniu nośnych obrazów historii.

w pierwszych tomach pisma i jemu też najprawdopodobniej *Historyka* zawdzięcza swoje powstanie. Odpowiada to spostrzeżeniom Rafała Stobieckiego, który zaobserwował zanik wypowiedzi teoretycznych w polskiej historiografii wraz z nastaniem okresu stalinowskiego i ich powrót pod koniec lat 60. Sygnałem tych zmian ma być, jego zdaniem, zorganizowanie sekcji metodologicznej na powszechnym zjeździe historyków polskich w Lublinie w 1969 roku po raz pierwszy od zjazdu 1948⁴³. Więcej głosów dotyczących teorii pojawia się na łamach pisma w latach dziewięćdziesiątych, gdy w Polsce rozpoczyna się dyskusja o narratywizmie w teorii historii, a do kolegium redakcyjnego wchodzi Jerzy Topolski i w piśmie częściej publikują autorki z ośrodka poznańskiego.

W tomie piątym *Historyki* ukazał się artykuł Jerzego Maternickiego „Potrzeby badawcze w zakresie metodologii historii”⁴⁴, w którym przedstawił listę najważniejszych wyzwań, przed jakimi, jego zdaniem, stała polska metarefleksja nad historiografią. Choć tekst zawiera indywidualne postulaty autora, to z uwagi na to, że jest jedyną opublikowaną w tym okresie w *Historyce* wypowiedzią w tak kompleksowy i wyrazisty sposób formułującą dyrektywy dla dalszego rozwoju metodologii historii, można go uznać za reprezentatywny głos środowiska. Maternicki postuluje, aby „podać krytycznej analizie dotychczasowy dorobek współczesnej teorii i metodologii historii”, „opracować dialektyczną teorię poznania historycznego, łączącą w sposób harmonijny zasady epistemologii marksistowskiej z osiągnięciami współczesnej metodologii nauk”, skoncentrować prace na formułowaniu teorii postępu nauki historycznej i wyjaśniania historycznego, „rozpatrzyć możliwość i celowość zastosowania matematyki i logiki matematycznej w badaniach historycznych”, zanalizować metodologicznie sądy wartościujące w praktyce historiograficznej, wskazać „swoiste” dla historii teorie naukowe i zbadać wykorzystanie w historii teorii nauk przyrodniczych i społecznych, zbudować teorię dla źródłoznawstwa, napisać podręcznik metodologii historii dla studentów, wreszcie ustanowić centrum badań nad metodologią historii.

Historyka współuczestniczy w realizacji części z tych zadań, na przykład organizując dyskusję nad szkołami historycznymi jako narzędziami rozwoju nauki, publikując prace na temat metod ilościowych i zastosowania technologii komputerowych w badaniach oraz idei integracji nauk. Na łamach pisma nie podejmuje się dwóch ostatnich dyrektyw, inaczej też postrzegana jest przez autorów pisma rola marksizmu w teorii historii. O ile u Maternickiego marksizm wskazywany jest jako hegemoniczny system teoretyczny nawiązujący współpracę z innymi, to w tekstach ukazujących się w kolejnych tomach marksizm funkcjonuje raczej jako im równoważny, jeden z wielu, które można brać pod uwagę.

Można odnieść wrażenie, że dużą część z zadań zaproponowanych przez Maternickiego bierze na siebie Topolski – zresztą wspomniany przez autora

⁴³ Stobiecki, *Historiografia PRL*, 193–194.

⁴⁴ *H V* (1975): 81–88.

jako już zaangażowany w ich wykonywanie – jego komentatorzy i uczniowie. Wśród tekstów o teorii historii przeważają omówienia książek Topolskiego i jego artykuły oraz prace jego uczniów: najpierw pojawiają się teksty Pomorskiego, a później Ewy Domańskiej i Wojciecha Wrzosek. Uzupełniają je przedruki i przekłady, w tym Wallersteina i Jörna Rüsen, oraz pojedyncze omówienia ważnych teorii i teoretyków historii oraz czasopism poruszających tę tematykę (strukturalizm, Marceli Handelsman, Gustaw Droysen, *History and Theory*, *Woprosy Istorii*).

Autorzy *Historyki* komentują *Metodologię historii*, *Świat bez historii*, *Marksizm i historię*, *Teorię wiedzy historycznej* i *Wolność i przymus w tworzeniu historii*, przy czym aż trzy z nich omawia Jerzy Serczyk⁴⁵. Publikowane zaś w piśmie prace Topolskiego to teoretyczne analizy materializmu historycznego, źródła historycznego, naukowego statusu historii oraz wyjaśniania w historii⁴⁶. Jan Pomorski w swoich tekstach przedstawia przewagi teoretycznego ujmowania przedmiotu poznania historycznego nad potocznym i dostarcza teoretycznego opracowania nurtu *new economic history* przy użyciu między innymi pojęcia „paradygmatu” Kuhna, Domańska przedstawia propozycje teoretyczne Haydena White'a, Franka Ankersmita i Arthura Danto, a Wrzosek analizuje myślenie historyczne szkoły Annales⁴⁷. Wypowiedź Rüsen to krytyka tendencji intelektualnych, które dopiero w kolejnych tomach przedstawi Domańska. Proponuje on bowiem teoretyczne omówienie zagadnienia kultury historycznej, w ramach którego polemizuje z antyświeceniowymi tendencjami w teorii historii, proponując krytyczne przemyślenie i powrót do racjonalistycznego odnoszenia się do przeszłości. Natomiast teksty Wallersteina dotyczą statusu historii jako nauki w świetle współczesnych zmian w humanistyce i naukach społecznych zrywających z dziewiętnastowiecznymi wyobrażeniami o rzeczywistości społecznej, podziałami dyscyplinarnymi oraz opozycjami przeszłość/teraźniejszość, fakt/wartość, mikro/makro⁴⁸.

⁴⁵ Por. Serczyk, „Na marginesie drugiego wydania «Metodologii historii» Jerzego Topolskiego”, *H* 4 (1974): 149–159; Śreniowska, „Pojęcie czasu a tzw. myślenie historyczne”, *H* V (1975): 109–112; Paluch, „O tak zwanych «społeczeństwach bez historii» (Uwagi socjologa)”, *H* VII (1977): 83–91; Serczyk, „Jerzego Topolskiego «Marksizm i historia»”, *H* IX (1979): 161–166; Serczyk, „Czy teoria stanie się praktyką?”, *H* XVI (1986): 41–59; Sztompka, „Historia – dziełem człowieka”.

⁴⁶ Por. Topolski, „Uwagi o klasowym ujmowaniu dziejów”, *H* V (1975): 3–24; idem, „Refleksje na temat teorii źródła historycznego”, *H* VI (1976): 19–41; idem, „Dyskusja o statusie metodologicznym historii”, *H* XV (1985): 27–43; idem, „Historycy i wyjaśnianie”, *H* XXI (1991): 33–43.

⁴⁷ Por. przyp. 36. Por. też Pomorski, „O klasycznym i teoretycznym pojmowaniu przedmiotu poznania historycznego”, *H* XIII (1983): 101–119; Wrzosek, „Metamorfozy metafor. Historiografia nieklasyczna w kręgu epistemologii historii”, *H* XXIV (1994): 3–24.

⁴⁸ Rüsen, „Vernunftpotentiale der Geschichtskultur”, *H* XXI (1991): 105–118; Immanuel Wallerstein, „Czy powinniśmy odżegnać się od dziewiętnastowiecznego myślenia?”, *H* XXIII (1993): 97–104; idem, „History in search of science”, *H* XXV (1995): 3–12.

PODSUMOWANIE

Przechodząc do rekapitulacji analizy dwudziestu pięciu tomów *Historyki* należy dodać, że znaczącą grupę tekstów w piśmie współtworzą artykuły z zakresu historii idei. Trudno w nich jednak wskazać istotne prawidłowości, poza spostrzeżeniem, że artykuły dotyczące myśli europejskiej są wyraźnie liczniejsze od tych zajmujących się Polską, po równo zaś rozkładają przedstawienia historii pojęć, metafor czy idei (np. społeczeństwo jest jak organizm, pojęcie *civic culture*, antypolskie stereotypy w Rosji carskiej)⁴⁹ i omówienia poglądów ważnych myślicieli (np. Nicollo Machiavelli, Hans Kelsen, Ludwik Gumpłowicz, Antonio Gramsci oraz wspomniani już Stanisław Brzozowski, Zygmunt Krasiński)⁵⁰.

Historyka przez pierwsze 30 lat istnienia chciała tworzyć historiografię interdyscyplinarną, nastawioną na badania dziejów społeczno-gospodarczych, sięgającą po metody kwantytatywne z wykorzystaniem komputerów, nawiązującą do dziewiętnastowiecznych debat na własnym łonie (szkoła krakowska), włączającą się w obieg francuski i angloamerykański oraz podbudowaną silną świadomością teoretyczną. Ta diagnoza zyskuje dodatkowe potwierdzenie, gdy zapytamy o kanon postaci budowany w tym zbiorze. Główne figury konsekrowane w tekstach pisma to Fernand Braudel, Witold Kula i Jerzy Topolski. Fernand Braudel jest opisywany jako „historyk-zjawisko”, jeden z najwybitniejszych w XX wieku i patron ważnych składowych ideału nauki historycznej promowanego przez pismo: integracji nauk, nasycania praktyki historycznej teorią, syntetycznych ujęć przeszłości, wykorzystania marksizmu w badaniach historycznych, pracy zespołowej i badań nad historią społeczno-gospodarczą⁵¹. Wydaje się, że Kula swoją pozycję zawdzięcza w pewnym stopniu Braudelowi, gdyż określany jest jako „spośród Polaków najbliższy Braudelowi i jego szkole”⁵². Prace Kuli są dyskutowane w publikowanych w piśmie recenzjach⁵³, we wspomnianej już dyskusji o chłopstwie oraz w debacie o jego dorobku zorganizowanej po jego śmierci w 1988 roku, której zapis ukazał się w XX tomie pisma (żaden inny historyk nie został potraktowany z taką atencją przez redakcję)⁵⁴. Podobnie jak

⁴⁹ Lucyna Jachimowska-Jaskólska, „Z dziejów analogii między społeczeństwem a organizmem”, *H* XII (1983): 33–52; Sobolewski, „O kulturze politycznej raz jeszcze”, *H* XIII (1983): 17–32; Chojnicka, „Obsesja czy stereotyp”, *H* XXIV (1994): 95–102.

⁵⁰ Por. Robert Walter, „Filozofia społeczna Platona w krytycznym ujęciu Hansa Kelsena”, przeł. Barbara Duda, *H* XVII (1987): 41–58; Bogusława Bednarczyk, „Idee rad i komisji fabrycznych w myśli rewolucyjnej Antoniego Gramsciego”, *H* XIV (1986): 87–101; Emil Brix, „Rzecznik pluralizmu. Wkład Ludwika Gumpłowicza do krytycznego modernizmu”, przeł. Anna i Zbigniew Baranowie, *H* XXII (1992): 3–17; Jaskólski, „Historie florenckie. Komentarz do polskiego wydania dzieła Machiavellego”, *H* XXII (1992): 81–90.

⁵¹ Por. Bobińska, „Czas i przestrzeń”.

⁵² Eadem, „Witolda Kula (1916–1988)”, *H* XIX (1989): 143.

⁵³ Książka *Historia, zacofanie, rozwój* (1983) jest recenzowana w tomie XV (przez J. Kochanowicza), a *Rozwój gospodarczy Polski XVI–XVIII w.* (1993) w tomie XXV (przez K. Zamorskiego).

⁵⁴ W dyskusji udział wzięli: H. Madurowicz-Urbańska, C. Bobińska, K. Zamorski, J. Kochanowicz.

Braudel, Kula jest punktem odniesienia w definiowaniu pola historii społeczno-gospodarczej, operacjonalizacji marksizmu w warsztacie historyka, realizacji idei interdyscyplinarności badań i budowania syntetycznych opracowań wiedzy historycznej. Topolski zaś pozostaje głównym autorytetem w zakresie metodologii historii. O skali jego obecności w *Historyce* pisaliśmy wyżej, tutaj zamieścimy jedynie wymowny cytat z recenzji *Marksizmu i historii* Serczyka: „Jerzy Topolski stał się bowiem w naszym historycznym życiu naukowym swego rodzaju instytucją zaspokajającą lwią część zapotrzebowania na oryginalne i twórcze rozważania z zakresu teorii i metodologii historii, pełniąc tę funkcję z powodzeniem przez lat już dwadzieścia, w sposób prawie bezkonkurencyjny”⁵⁵.

Warto zaznaczyć, że w *Historyce* eksponowaniu określonych przedmiotów, metod czy teorii badawczych nie towarzyszy dyscyplinowanie historyków, którzy z nich nie korzystają, lub tych, którzy z nich korzystają w „niepoprawny” sposób. Bardzo mało jest wypowiedzi zdecydowanie krytycznych czy polemicznych. Przykładowo, inaczej niż w tekstach członków szkoły Annales – traktowanej przecież jako wzorzec – na łamach pisma nie pojawia się krytyka historii wydarzeniowej, biografistyki czy historii „wielkich ludzi”. Obrazowym przykładem działania *Historyki* w tym zakresie jest artykuł Jana Pomorskiego z 1983 roku „O klasycznym i teoretycznym pojmowaniu przedmiotu poznania”⁵⁶, w którym w pośredni sposób autor wzywa historyków do teoretycznego ujmowania swoich przedmiotów badań. Artykuł umieszczony został w dziale „polemiki”, ale w żadnym miejscu nie zostaje jasno wskazany przeciwnik w sporze. Dopiero pod koniec tekstu czytelnik zaczyna się domyślać, że obiektem krytyki jest tytułowy „klasyczny” sposób opracowania przedmiotu badań, a sam artykuł należy do obszernej grupy wypowiedzi metodologów o zaletach praktyki historiograficznej nasyconej teorią. Tekst bowiem w zasadniczej mierze jest teoretyczną złożoną analizą zagadnienia przedmiotu badań historycznych z wykorzystaniem szeregu klarownych typologii i omówień pojęć, pozbawionym wyrazistych retorycznych gestów mogących zmobilizować czytelnika przeciw „klasycznej” historiografii. Artykuł Pomorskiego, podobnie jak inne teksty *Historyki*, podsuwa czytelnikom swój obraz ideału nauki historycznej, unika zaś narzucania własnych rozwiązań czy przywoływania historyków do porządku.

SUMMARY

The result of the analysis of the corpus of *Historyka* is a recognition and description of its dominants. In the first 25 volumes, the journal promoted interdisciplinary historical studies, focused on social and economic history, using quantitative methods with the use of computers, referring to nineteenth-century debates in Polish historiography (the Krakow school), linked with French and Anglo-American discourses and supported by a strong theoretical awareness.

⁵⁵ Serczyk, „Jerzego Topolskiego”, 165.

⁵⁶ *H* XIII (1983): 101–119.

It should be added that although the theory of history papers composed a substantial part of the corpus, their number was smaller than one would expect from a theoretically oriented journal. The key figures in this vision of history were Fernand Braudel, Witold Kula and Jerzy Topolski.

BIBLIOGRAFIA

- Basista, Jakub. „Więcej o angielskiej rewolucji w XVII wieku”. *Historyka* XXV (1995): 89–97.
- Bednarczyk, Bogusława. „Idee rad i komisji fabrycznych w myśli rewolucyjnej Antoniego Gramsciego”. *Historyka* XIV (1986): 87–101.
- Bobińska, Celina, i Alicja Gradowska, Henryk Kotarski. „O badaniach kwantytatywno-strukturalnych nad oporem antyfeudalnym wsi”. *Historyka* II (1969): 99–110.
- Bobińska, Celina. „Czas i przestrzeń Fernanda Braudela”. *Historyka* XVII (1987): 31–40.
- Bobińska, Celina. „Generalizacja historyczna”. *Historyka* IV (1974): 113–116.
- Bobińska, Celina. „O «partiach emigracyjnych»”. *Historyka* VIII (1978): 51–54.
- Bobińska, Celina. „Uwagi o mechanizmie rozwojowym nauki historycznej (Ciągłość i zmienność)”. *Historyka* III (1972): 53–72.
- Bobińska, Celina. „Czas i przestrzeń Fernanda Braudela”. *Historyka* XVII (1987): 31–40.
- Brix, Emil. „Rzecznik pluralizmu. Wkład Ludwika Gumpłowicza do krytycznego modernizmu”, przeł. Anna Baran, Zbigniew Baran. *Historyka* XXII (1992): 3–17.
- Brożek, Andrzej. „Dwuczłonowość modelu partii politycznych”. *Historyka* VIII (1978): 47–49.
- Burzyński, Andrzej. „Problemy kwantyfikacji historii w poglądach polskich historyków”. *Historyka* VIII (1978): 125–141.
- Carbonell, Charles-Olivier. „Historia pozytywna i historia pozytywistyczna: Dwa sposoby pisania historii”. *Historyka* XI (1981): 3–16.
- Chlebowczyk, Józef. „Partie polityczne a procesy narodotwórcze”. *Historyka* VIII (1978): 57–57.
- Chojnicka, Krystyna. „Obsesja czy stereotyp”. *Historyka* XXIV (1994): 95–102.
- Chojnicka, Krystyna. „Rekonstrukcja modelu grupy społecznej na podstawie źródła literackiego (egzemplifikacja metody)”. *Historyka* XIII (1983): 33–53.
- Chwałba, Andrzej. „Piłsudski o poznaniu historycznym”. *Historyka* XXII (1992): 17–28.
- Chwałba, Andrzej. „Uwagi o kwestii elit w polskich partiach socjalistycznych (do r. 1918)”. *Historyka* XV (1985): 101–112.
- Czepulis-Rastenis, Ryszarda. „Z problematyki badawczej inteligencji XIX wieku”, *Historyka* VII (1977): 69–82.
- Czepulis-Rastenis, Ryszarda. „Znaczenie prozy obyczajowej XIX wieku dla badań ówczesnej świadomości i stosunków społecznych”. *Historyka* VIII (1978): 111–123.
- Demoulin, Robert. „O wpływie opinii publicznej na politykę zagraniczną w wieku XIX (Problemy badawcze)”, przeł. Z. Kłosińska. *Historyka* III (1972): 73–88.
- Domańska, Ewa. „«Jestem pisarzem...» (Fragmenty wywiadu Ewy Domańskiej z Arturem C. Danto)”. *Historyka* XXV (1995): 81–87.
- Domańska, Ewa. „Kryzys tradycyjnego rozumienia historii w filozofii anglosaskiej”. *Historyka* XXIV (1994): 57–65.
- Domańska, Ewa. „Metafora – mit – mimesis (Refleksje wokół koncepcji narracji historycznej Haydena White’a)”. *Historyka* XXII (1992): 29–44.
- Domańska, Ewa. „Naratywnistyczna filozofia historii (Przypadek Artura C. Danto)”. *Historyka* XXV (1995): 76–79.
- Florkowska-Frańcić, Halina, Mirosław Frańcić. „Dzieje symboli”. *Historyka* XVII (1987): 89–103.

- Florkowska-Frančić, Halina. „Pracownia badawcza François Fureta”. *Historyka* XV (1985): 113–119.
- Franaszek, Piotr. „Bazy danych w warsztacie badawczym historyka”. *Historyka* XXIV (1994): 73–86.
- Frančić, Mirosław. „«Szkoła historyczna» – zjawisko realne czy zwyczaj językowy?”. *Historyka* XV (1985): 121–133.
- Frančić, Mirosław. „Charles-Olivier Carbonell: nowe widzenie dziejów historiografii”. *Historyka* XI (1981): 127–137.
- Frančić, Mirosław. „History and Theory. Studies in the Philosophy of History”. *Historyka* I (1967): 141–145.
- Frančić, Mirosław. „Refleksje nad współczesną historiografią amerykańską”. *Historyka* XIII (1983): 155–163.
- Godłowski, Kazimierz. „W sprawie modelu postępowania badawczego w archeologii”. *Historyka* VI (1976): 73–78.
- Grodziski, Stanisław. „Uwagi o historii prawa, jej miejscu wśród nauk historycznych i nazwie”. *Historyka* III (1972): 89–101.
- Grzybowski, Konstanty. „Socjologia a historia”. *Historyka* II (1969): 3–16.
- Guzowski, Piotr, Cezary Kukło, Radosław Poniak. *O historii integralnej w ujęciu Andrzeja Wyczańskiego*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2019.
- Hensel, Joanna. „Wybór i reprezentatywność próby losowej w zastosowaniu badawczym”. *Historyka* IX (1979): 151–159.
- Hilaire, Yves-Marie. „Co to jest szkoła historyczna?”. *Historyka* XVI (1986): 99–104.
- Holzer, Jerzy. „Rozwinięte struktury partii politycznych”. *Historyka* X (1980): 89–100.
- Jachimowska-Jaskólska, Lucyna. „Z dziejów analogii między społeczeństwem a organizmem”. *Historyka* XII (1983): 33–52.
- Jaskólski, Michał. „Historie florenckie. Komentarz do polskiego wydania dzieła Machiavellego”. *Historyka* XXII (1992): 81–90.
- Jaskólski, Michał. „Historia i mit historyczny w doktrynie politycznej”. *Historyka* XVI (1984): 49–66.
- Jaskólski, Michał. „Stańczyk i «Stańczycy». Z dziejów symbolu”. *Historyka* XVI (1986): 21–40.
- Opalek, Kazimierz. „Prawo i rewolucja”. *Historyka* XXI (1991): 45–58.
- Katz, Henryk. „Ruchy społeczne – próba definicji”. *Historyka* I (1967): 5–29.
- Katz, Henryk. „Zagadki Wielkiej Rebelii. Niektóre implikacje teoretyczne w historiografii rewolucji angielskiej”. *Historyka* III (1972): 129–145.
- Kochanowicz, Jacek. „«Annales» i historia gospodarcza”. *Historyka* XVI (1986): 113–120.
- Kolendo, Jerzy. „«Jest sposób wyklądać i dzieje dla młodzi». O dwóch modelach historii starożytnej w Polsce w latach dwudziestych XIX wieku”. *Historyka* XXIII (1993): 35–51.
- Kozłowski, Janusz K. „Model postępowania badawczego w archeologii”. *Historyka* V (1975): 25–46.
- Kozłowski, Janusz K. „Uwagi o analogowym modelu etnologicznym w archeologii (Przyczynek do dyskusji na przykładzie pierwotnych etapów rozwoju religii)”. *Historyka* IX (1979): 83–99.
- Koźmiński, Maciej. „O pewnych możliwościach uwyśmienniania zależności właściwych dla społeczeństw wielonarodowych”. *Historyka* I (1967): 117–121.
- Kuderowicz, Zbigniew. „Marks a współczesne myślenie historyczne”. *Historyka* XIV (1984): 67–76.
- Kuderowicz, Zbigniew. „Dilthey a wartość historii”. *Historyka* I (1967): 73–91.
- Kuderowicz, Zbigniew. „Dylematy historiozoficzne w myśli polskiego modernizmu”. *Historyka* IX (1979): 17–33.

- Kula, Marcin. „«Szkoła» – ideał – rzeczywistość”. *Historyka* XIII (1983): 139–140.
- Kula, Marcin. *Mimo wszystko bliżej Paryża niż Moskwy*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2010.
- Kula, Witold. „Analiza modelowa w historii gospodarczej”. *Historyka* I (1967): 41–49.
- Labuda, Gerard. „O pewnej zapomnianej niezapomnianej dyskusji (Maksyma Cyclerona «Historia magistra vitae» przed trybunałem historyków”. *Historyka* XVIII (1988): 3–22.
- Léboutte, René. „Nowe metody w historii gospodarczej i społecznej czasów nowożytnych i epoki współczesnej”, Przełożył Krzysztof Zamorski. *Historyka* XXIII (1993): 105–119.
- Legutko, Ryszard. „Historiozoficzne aspekty współczesnego amerykańskiego konserwatyzmu”. *Historyka* XII (1982): 53–68.
- Legutko, Ryszard. „Idee postępu historycznego amerykańskiego liberalizmu”. *Historyka* VIII (1978): 95–109.
- Ludwikowski, Rett R. „«Historia prawdziwie filozoficzna» Antoniego Walewskiego”. *Historyka* XII (1982): 99–107.
- Madurowicz-Urbańska, Helena. „Na marginesie rozważań o strukturze i strukturalizmie w nowszej literaturze francuskiej (do roku 1964)”. *Historyka* I (1967): 93–114.
- Markiewicz, Mariusz. „Czy była rewolucja społeczna w Anglii w XVII wieku?”. *Historyka* XXII (1992): 45–51.
- Maternicki, Jerzy. „Kilka uwag o prądach i przełomach w historiografii polskiej XIX i XX w. (Przyczynek do rozwoju nauki historycznej)”. *Historyka* IV (1974): 51–70.
- Maternicki, Jerzy. „Potrzeby badawcze w zakresie metodologii historii”. *Historyka* V (1975): 810–88.
- Maternicki, Jerzy. „Potrzeby badawcze w zakresie metodologii historii”. *Historyka* V (1975): 81–88.
- Meller, Stefan. „Ze sporów o rewolucję francuską w marksizmie”. *Historyka* XVII (1987): 73–88.
- Michalak, Henryk. „Założenia ontologiczne i epistemologiczne «Dziejów Polski» Józefa Szujkiego”. *Historyka* XV (1985): 45–56.
- Miedziński, Ziemowit. „Ewolucjonistyczny aspekt historiografii Zygmunta Krasińskiego”. *Historyka* XXIII (1993): 83–95, 17–28.
- Milewski, Zdobysław. „Historyczny charakter człowieka i poznanie przeszłości w ujęciu Stanisława Brzozowskiego”. *Historyka* XIV (1984): 103–114.
- Olszewski, Henryk. „Rozważania o szkołach historiograficznych”. *Historyka* XIV, 129–140.
- Ostrowski, Jan K. „Historia sztuki i komputery”. *Historyka* XIX (1989): 99–112.
- Paluch, Andrzej. „O tak zwanych «społeczeństwach bez historii» (Uwagi socjologa)”. *Historyka* VII (1977): 83–91.
- Peronnet, Michell. „Naissance du midi pendant la revolution”. *Historyka* XXI (1991): 15–31.
- Peronnet, Michell. „Rozważania o pojęciu «ancien regime'u» w początkach rewolucji”. przeł. Monika Senkowska-Gluck. *Historyka* XIX (1989): 19–32.
- Piasek, Wojciech. „Granice dyscyplin i «integracja nauk»” – interdyscyplinarność w historiografii modernistycznej”. W: *Granice dyscyplinarne w humanistyce*, red. Jan Kowalewski, Wojciech Piasek, Marta Śliwa, 111–121. Olsztyn: Instytut Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2006.
- Piasek, Wojciech. *Notatki z etnografii myśli współczesnej w dziedzinie historii*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019.
- Pleskot, Patryk. „Ponad żelazną kurtyną. Fenomen zbieżności metodologicznych między częścią historyków polskich a francuskim środowiskiem Annales”. W *Uwikłania historiografii. Między ideologizacją dziejów a obiektywizmem badawczym*, red. Tomasz Błaszczuk, Krzysztof Brzechczyn, Daniel Ciunajsis, Michał Kierzkowski, 185–210. Poznań: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2011.

- Pleskot, Patryk. *Intelektualni sąsiedzi. Kontakty polskich historyków z francuskim środowiskiem „Annales” w latach 1945–1989*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2010.
- Pombeni, Paolo. „Historia jako nauka polityczna. Rozważania nad partią jako przedmiotem badań od schyłku XIX wieku”. *Historyka XX* (1990): 21–31.
- Pomian, Krzysztof. „The impact of the «Annales» School in Eastern Europe”. *Review* 3/4 (1978): 101–121.
- Pomorski, Jan. „Kategoria «sterowania» w teorii wiedzy historycznej i praktyce badawczej «nowej historii gospodarczej»”. *Historyka XVIII* (1988): 23–35.
- Pomorski, Jan. „O klasycznym i teoretycznym pojmowaniu przedmiotu poznania historycznego”. *Historyka XIII* (1983): 101–119.
- Remond, Rene. „Czym jest francuska szkoła historyczna?”. *Historyka XVI* (1986): 105–111.
- Rosicka, Janina. „Thomas Kuhn: «Dwa bieguny»”. *Historyka XVIII* (1988): 93–100.
- Rüsen, Jörn. „Vernunftpotentiale der Geschichtskultur”. *Historyka XXI* (1991): 105–118.
- Russocki, Stanisław. „Kultura polityczna i prawna (Refleksje historyka ustroju)”. *Historyka IX* (1979): 17–33.
- Rutkowski, Tadeusz. *Nauki historyczne w Polsce 1944–1970. Zagadnienia polityczne i organizacyjne*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Rychlikowa, Irena. „Komisja Metodologiczna Instytutu Historii PAN”. *Historyka II* (1969): 181–182.
- Rychlikowa, Irena. „Metody historyka i ekonomisty”. *Historyka II* (1967): 45–70.
- Rychlikowa, Irena. „Nowa seria radziecka oparta o komputery”. *Historyka IV* (1974): 71–91.
- Rychlikowa, Irena. „Ziemianstwo pod zaborami. Problemy badań społecznej struktury”. *Historyka XVI* (1986): 75–98.
- Rysza, Franciszek. „Jeszcze raz o historii i socjologii”. *Historyka IV* (1974): 117–124.
- Rysza, Franciszek. „Nauka o polityce a nauka historii”. *Historyka II* (1969): 31–43.
- Salmonowicz, Stanisław. „Dwóchsetlecie rewolucji francuskiej. Kilka uwag o sytuacji w historiografii”. *Historyka XX* (1990): 73–82.
- Senkowska-Gluck, Monika. „Albert Soboul (1914–1982)”. *Historyka XV* (1985): 143–149.
- Serczyk, Jerzy. „Wokół pojęcia szkoły historycznej”. *Historyka XIII* (1983): 133–137.
- Serczyk, Jerzy. „Czy teoria stanie się praktyką?”. *Historyka XVI* (1986): 41–59.
- Serczyk, Jerzy. „Jerzego Topolskiego «Marksizm i historia»”. *Historyka IX* (1979): 161–166.
- Serczyk, Jerzy. „Na marginesie drugiego wydania «Metodologii historii» Jerzego Topolskiego”. *Historyka 4* (1974): 149–159.
- Serczyk, Władysław A. „Problemy metodologii nauk historycznych na łamach «Woprosów Istorii» (roczniki 1961–1966)”. *Historyka I* (1967): 133–140.
- Sibora, Janusz. „Historyk wobec problemów badania elit (przegląd problematyki badawczej)”. *Historyka XIV* (1984): 27–47.
- Siewierski, Tomasz. *Marian Małowist i krąg jego uczniów*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2016.
- Skoczyński, Jan. „Trzecia droga (O metodzie historiozoficznej Feliksa Koniecznego)”. *Historyka XVIII* (1988): 57–70.
- Sobolewski, Marek. „Niektóre problemy teorii i metodologii doktryn politycznych”. *Historyka VI* (1976): 3–17.
- Sobolewski, Marek. „Od partii komitetowej do partii wyborców (historyczne ewolucje typów burżuazyjnych partii politycznych)”. *Historyka VIII* (1978): 3–21.
- Sobolewski, Marek. „Jak pisać historię partii politycznych?”. *Historyka V* (1975): 69–80.
- Sobolewski, Marek. „O kulturze politycznej raz jeszcze”. *Historyka XIII* (1983): 17–32.
- Sojka, Marek. „Wizja historii w neomesjanizmie”. *Historyka XVI* (1986): 61–74.

- Stobiecki, Rafał. *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana*. Warszawa: Trio, 2007.
- Stratman, Gerd J. „Formy i funkcje historiografii angielskiej w początkach XIX wieku”. *Historyka* XVII (1987): 3–19.
- Sztompka, Piotr. „«Nowy historyzm» we współczesnej socjologii amerykańskiej”. *Historyka* XVII (1987): 21–30.
- Sztompka, Piotr. „Historia – dziełem człowieka”. *Historyka* XXII (1992): 73–79.
- Sztompka, Piotr. „Stawianie się społeczeństwa. Zagadnienia i pojęcia”. *Historyka* XXIII (1993): 17–33.
- Szymańska, Beata. „Determinizm historyczny u Antoniego Langego (Przyczynek do opisu modernistycznej historiozofii)”. *Historyka* V (1975): 89–101.
- Szymański, Józef. „Dzielić czy integrować nauki pomocnicze historii?”. *Historyka* IX (1979): 3–16.
- Szymański, Józef. „O potrzebie stosowania metod filologicznych w badaniach historycznych”. *Historyka* VII (1977): 57–68.
- Śreniowska, Krystyna. „Co to jest szkoła historyczna?”. *Historyka* XIII (1983): 127–131.
- Śreniowska, Krystyna. „W sprawie kryteriów podziału szkół historycznych doby pozytywizmu na ziemiach polskich”. *Historyka* VII (1977): 93–98.
- Śreniowska, Krystyna. „Pojęcie czasu a tzw. myślenie historyczne”. *Historyka* V (1975): 109–112.
- Tenenti, Alberto. „Płaszczyzny kultury w XV i XVI stuleciu we Włoszech”. przeł. Monika Senkowska. *Historyka* I (1967): 31–38.
- Tilly, Charles. „Przyszłość historii”. przeł. Aleksander Marcinkowski, *Historyka* XX (1990): 11–20.
- Tilly, Charles. „Tkacze, kopacze i egzegeci w historii społecznej”. przeł. Andrzej Branny. *Historyka* XIX (1989): 33–45.
- Topolski, Jerzy. „Historiografia polska a szkoła Annales”. W: *Celem nauki jest człowiek... Studia z historii społecznej i gospodarczej ofiarowane Helenie Madurowicz-Urbańskiej*, red. Piotr Franaszek, 331–336. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000.
- Topolski, Jerzy. „Dyskusja o statusie metodologicznym historii”. *Historyka* XV (1985): 27–43.
- Topolski, Jerzy. „Historycy i wyjaśnianie”. *Historyka* XXI (1991): 33–43.
- Topolski, Jerzy. „Refleksje na temat teorii źródła historycznego”. *Historyka* VI (1976): 19–41.
- Topolski, Jerzy. „Uwagi o klasowym ujmowaniu dziejów”. *Historyka* V (1975): 3–24.
- Tych, Feliks. „Kształtowanie się struktur partii robotniczych w Polsce na początkowym etapie ich dziejów”. *Historyka* X (1980): 77–87.
- Vovelle, Michell. „Historiografia rewolucji francuskiej w przededniu dwusetnej rocznicy”. przeł. Krystyna Arustowicz. *Historyka* XIX (1989): 3–17.
- Vovelle, Michell. „La mentalite revolutionnaire”. *Historyka* XXI (1991): 3–14.
- Waldenberg, Marek. „Pierwsze spory wokół materialistycznego pojmowania dziejów”. *Historyka* VIII (1978): 59–80; *Historyka* IX (1979): 51–64.
- Wallerstein, Immanuel. „Czy powinniśmy odżegnać się od dziewiętnastowiecznego myślenia?”. *Historyka* XXIII (1993): 97–104.
- Wallerstein, Immanuel. „History in Search of Science”. *Historyka* XXV (1995): 3–12.
- Walter, Robert. „Filozofia społeczna Platona w krytycznym ujęciu Hansa Kelsena”. przeł. Barbara Duda. *Historyka* XVII (1987): 41–58.
- Wapiński, Roman. „Podstawowe przemiany polskich partii burżuazyjnych od schyłku XIX wieku do roku 1939”. *Historyka* VIII (1978): 23–46.
- Wiatr, Jerzy J. „Socjologia jako nauka historyczna”. *Historyka* IV (1974): 105–111.
- Wierzbicki, Andrzej. „Spory o polską anomalię w historiografii nowoczesnej (od końca XVIII do początku XX w.)”. *Historyka* XIV (1984): 3–35.

- Wrzosek, Wojciech. „Metamorfozy metafor. Historiografia nieklasyczna w kręgu epistemologii historii”. *Historyka* XXIV (1994): 3–24.
- Wyczański, Andrzej. „Perspektywy metodyczne badań nad dawną konsumpcją żywności”. *Historyka* II (1969): 89–98.
- Zamorski, Krzysztof. „Historyk i komputer (*Histoire Moderne et Contemporaine Informatique*)”. *Historyka* XVI (1986): 137–141.
- Żarnowski, Janusz. „Komisja Metodologiczna Instytutu Historii PAN”. *Historyka* (1967): 159–161.
- Żarnowski, Janusz. „Struktury społeczne a struktury polityczne”. *Historyka* X (1980): 59–76.
- Żyromski, Marek. „Możliwość zastosowania teorii elity w badaniach historycznych (ze szczególnym uwzględnieniem cesarstwa rzymskiego)”. *Historyka* XXII (1992): 53–71.
- Żywczyński, Mirosław. „Narodziny i dzieje pojęcia historyzmu (Troeltsch, Meinecke, Croce)”. *Historyka* I (1967): 51–70.